

Inspirationsliste for studerende - arkivalier om Københavns historie

udarbejdet af

Jørgen Mikkelsen, Statens Arkiver, og Nete Wingender, Københavns Stadsarkiv

Tanken med listen er at inspirere og hjælpe dig i gang med opgaver, hvor fokus er på Københavns og københavnernes historie og hvori der indgår arkivstudier. Listen henvender sig både til dig, der skal i gang med en mindre opgave, hvor arkivmaterialet vil være begrænset og til dig, der skal i gang med bacheloropgave eller speciale.

Listen består af to dele. Første del bygger på materiale fra Københavns Stadsarkiv. Den består af et katalog med et udvalg af konkrete emner og henvisninger til det kildemateriale, der er mest oplagt at starte med. Emnerne vil kunne breddes ud med yderligere materiale eller indsnævres alt efter behov, ligesom der kan arbejdes med materialet ud fra forskellige vinkler.

Anden del af listen bygger på materiale fra Statens Arkiver (Rigsarkivet og landsarkiverne m.m.), der også har masser af arkivalier, der kan bruges til at belyse Københavns historie. I denne inspirationsliste har vi imidlertid valgt kun at omtale arkivalier fra en enkelt myndighed, nemlig Københavns Politi. Arkivet ligger på Landsarkivet for Sjælland (Nuuks Plads 2, 2200 København N).

Ved udgangen af 2011 fusionerer Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Det betyder, at du fra og med 3. januar 2012 skal gøre brug af Rigsarkivets læsesal for at se arkivalier fra Landsarkivet. Denne læsesal ligger i Proviantgården ved Kgl. Biblioteks have.

Stadsarkivets arkivalier er registreret i arkivets database www.starbas.dk. Københavns Politis arkiv er registreret i Statens Arkivers database (www.daisy.sa.dk). Men også den trykte registratur ”Københavnske politi- og domsmyndigheder”, bd. I (1975) kan stadig være til stor nytte.

Du kan også hente inspiration til opgaver på www.hovedstadsarkiver.dk, der er udarbejdet af Arbejderbevægelsens bibliotek og Arkiv, Frederiksberg Stadsarkiv, Københavns Stadsarkiv og Landsarkivet. Desuden er det en god idé, at du orienterer dig på Stadsarkivets hjemmeside, www.ksa.kk.dk, og Statens Arkivers hjemmeside, www.sa.dk.

Forud for arkivstudierne vil det være en fordel, at du orienterer dig i både ældre og nyere litteratur om emnet. Vedr. ældre litteratur indtil 1950 kan det anbefales at bruge den trykte udgave af Københavns bibliografi. Mht. litteratur om København er det i øvrigt en god idé at henvende dig til Rådhusbiblioteket.

Du er velkommen til at kontakte Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet (jm@sa.dk) og Nete Wingender, Stadsarkivet (newing@kff.kk.dk)

I. del

Latrinkonflikten 1906

Historik

Kloakering og reform af latrinforholdene har været drøftet fra midten af 1800-tallet. Men først i 1898 efter drøje politiske forhandlinger blev en fuldstændig kloakplan vedtaget i borgerrepræsentationen. Udpumpning af latrin i Øresund vandt over det gamle latrinsystem og vejen var banet for at erstatte tøndesystemet med vandklosetter.

Det var dog ikke en ændring der skete med et slag. Derfor fik Københavns Grundejeres Renholdningsselskab, KGR, det senere R98, en 40-årig kontrakt på udførelse af natrenovationen for Københavns kommune. I overenskomsten forpligtede KGR sig til at overholde en række krav mht. hygiejnen og mandskabet.

I 1906 kastede natmændene i KGR sig ud i en større strejke, den såkaldte latrinkonflikt. Materialet belyser konfliktens baggrund, stridsspørgsmål og håndtering på det faglige og politiske niveau.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 4. afdeling, journalsag 344/1907. Konflikt på KGRs rensstation. Omfatter bl.a. mødeprotokol og diverse skrivelser vedr. de implicerede parter.
- KGR. Forhandlingsprotokol for det stående udvalg 1903-09.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1903-06. Se i det særskilte register under Renovationsvæsen.
- Aviser (Kgl. Bibliotek)
- Evt. materiale på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Baggrundslitteratur

- Hans Peter Hilden: Skrald, storby og miljø. Udgivet i 1973 af Renholdningsselskabet af 1898. Bogen giver en god indføring i emnet med henvisninger til kilder og litteratur.
- Søren Federspiel: Vi tog skraldet. Renholdning i København 1898-2011, 2011.

Kommunale folkekøkkener

Historik

Arbejdsløshed og prisernes himmelflugt under 1. verdenskrig ramte den i forvejen fattige københavnske arbejderbefolkning hårdt særlig hårdt. Det var baggrunden for, at velfærdsudvalget, der i februar 1917 var blevet nedsat af Københavns kommune, besluttede at oprette et folkekøkken, hvorfra der for en billig betaling kunne købes to retter varm mad dagligt. Allerede i marts samme år åbnede det første folkekøkken, det andet og større køkken åbnede sidst på året.

Folkekøkkenerne eksisterede til 1975.

Arkivalierne, der findes både i Magistratens 3. afdeling og folkekøkkenernes eget arkiv, giver indblik i folkekøkkenernes arbejde, bl.a. spisesedler, problemer med underskud, klager over maden og andre forhold mv. Du kan med fordel bruge journalerne, der er indgang til journalsagerne, til også at orientere dig i, hvilke typer sager, der findes.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 3. afdeling: Folkekøkkenjournalsager 1917-31.
- Folkekøkkener: Journalsager 1918-76.
- Folkekøkkener: Kopibøger: 1917-76.
- Peder Strøyer Pedersens erindring: www.erindringer.dk, nr. 266

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1917-.
- Scrapbog 1917-77. Indeholder avisudklip primært om folkekøkkenerne.
- Valdemar Larsens arkiv: Scrapbog 1901-53. Består af avisudklip om bl.a. folkekøkkenerne. Valdemar Larsen var folkekøkkenernes driftsbestyrer 1929-39.
- Valdemar Larsen arkiv: Diverse fotos, invitationer mv. 1920-57. Indeholder bl.a. særtryk af Maanedskrift for Sundhedspleje 1918 med to mindre artikler om de københavnske folkekøkkener.

De første kommunale arbejderboliger

Historik

Efter det unge Socialdemokratis opfattelse var det statens og kommunernes ansvar at gribe ind over for det private spekulationsbyggeri og sikre arbejderne sunde og billige boliger. Derfor havde partiets længe ønsket at sætte de københavnske arbejderes elendige boligforhold og de opskruede huslejer på den politiske dagsorden.

Under forhandlingerne om opførelse af et kommunalt gasværk i Valby i 1901 kom der fokus på det spørgsmål og det blev genstand for heftig debat i borgerrepræsentationen. Ud over det principielle i debatten om, hvorvidt kommunen skulle være aktør på boligmarkedet, viser den bl.a. også noget om det politiske styrkeforhold på den tid.

Efter opførelsen af gasværksboligerne i 1908 skulle der en verdenskrig til før kommunen atter engagerede sig i boligbyggeri.

Kilder

Utrykt materiale

- Stadsarkivets kort og tegningssamling, Stadsarkitektens samlinger, Valby 483, skab 43.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1902-08. Se i det særskilte register under Arbejderboliger.

- Arbejderboligerne ved Vigerslev Gasværk. Architekten. Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening den 3. august 1912, 14. årgang nr. 44.

Baggrundslitteratur

- Bro, Henning, 2008: Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat. Bygge- og boligpolitik i København 1850-1930, s. 160-163.

Kriminelle og vanrøgtede børn

Historik

I 1905 blev den første danske børnelov vedtaget. Den var udtryk for den opfattelse, at hvis ikke staten greb ind i opdragelsen af arbejderklassens børn, ville mange af dem blive misrøgtet og/eller havne i kriminalitet. En konsekvens af loven var, at lokale værgeråd skulle overvåge belastede familier og komme med anbefaling om børnene – alt efter omstændighederne – kunne blive i hjemmet eller skulle fjernes.

Socialforvaltningen har kasseret kraftigt i værgerådssagerne inden aflevering til arkivet. Der findes dog et større antal sager bevaret for perioden 1905-1933, der bl.a. kan give indblik i de forhold mange københavnere voksede op under samt i værgerådets arbejdsform.

Kilder

Utrykt materiale

- Værgerådssager 1905-33. Sagerne rummer rapporter fra politi, skoler, tilsynsværger efter hjemmebesøg mv.

Trykt materiale

- Betænkning fra Kommission ang. Statstilsyn med Børneopdragelsen fra 1895
- Lov om forbryderiske Børn fra 1905 og den forudgående forhandling i Rigsdagen

Baggrundslitteratur

- Anne Løkke, 1990: Vildfarne børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920. Omarbejdet og trykt speciale. Anne Løkke har undersøgt sagerne fra kreds 7 og 9.
- Inge M. Bryderup, 2005: Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år.

Mindreårig prostitueret

Historik

I 1906 blev prostitutionsloven fra 1874 ophævet og prostitution blev herefter straffet med fængsel eller tvangsarbejde.

Mindreårige prostituerede blev efter børnelovens vedtagelse i 1905 ikke straffet med fængsel, men kom under værgerådet. Det skete for den 15-årige Ingeborg Marie Elisabeth Hansen, da hun i 1907 blev anholdt for prostitution. Forløbet af hendes sag

og de konsekvenser anholdelsen fik for hende kan følges gennem sagens politi-rapporter og værgerådets skrivelser.

Kilder

Utrykt materiale

- Værgerådssag 3. kreds 46/1908. Sagen omfatter bl.a. politirapport, notater og skrivelser fra politi og værgeråd samt et par breve fra Ingeborg

Trykt materiale

- Lov om forbryderiske Børn fra 1905 og den forudgående forhandling i Rigsdagen

Baggrundslitteratur

- Karin Lützen, 1998: Byen tæmmes. Kapitlet: Redningshjem for faldne Piger.
- Anne Løkke, 1990: Vildfarne børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920. Omarbejdet og trykt speciale.

Kampen mod løse hunde

Historik

Løse hunde blev gennem 1700-tallet et stigende problem for den københavnske befolkning. Et problem, der fra sidste halvdel af århundredet yderligere blev forstærket af frygten for hundegalskab. Det førte til en række tiltag og forordninger, der bl.a. gik ud på at løse hunde skulle indfanges og dræbes. I 1815 blev et nyt middel taget i brug: en årlig hundeafgift. Den gav i sidste halvdel af 1800-tallet anledning til livlige diskussioner i rigsdagen, Københavns borgerrepræsentation og blandt dyrevenner og -modstandere.

Vil du undersøge hundeproblematikken i bred forstand og myndighedernes håndtering af den gennem 17- og 1800-tallet, kan der være inspiration og gode referencer at hente i den artikel af Villads Christensen, der er nævnt nedenfor, samt i artiklen Hundemordet i Vimmelskafte af Peter Henningsen og Ulrik Langen, trykt i bog af samme navn 2010.

Kilderne nedenfor retter sig mod et afgrænset hjørne af hundeproblematikken, nemlig hundeafgiften på et givet tidspunkt. Fra midten af 1880'erne findes i arkivet fra Magistratens 2. afdeling et stigende antal ansøgninger fra københavnere, der ønskede at blive fritaget for at betale hundeafgiften. Det årlige antal ansøgninger steg således fra 24 i 1887 til 132 i 1907.

Af materialet fremgår ansøgernes baggrund, argumenterne for at søge om fritagelse, politiets undersøgelse af personen samt Magistratens svar.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 2. afdeling: Ansøgninger om fritagelse for betaling af hundeafgift. Ansøgningerne omfatter ansøgninger, politirapporter og Magistratens svar.
- Borgerrepræsentationens journalsag E 1185.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1876-96. Se i det særskilte register under Hunde.
- Lovmateriale om hundeafgift

Baggrundslitteratur

- Villads Christensen: Kampen mod Hundene i København. Trykt i Historiske Meddelelser for København 1913-15, bind 4.

Oprettelse af værneskolen

Historik

For den københavnske kommuneskole blev det et stigende problem, at så mange børn i løbet af deres skoletid var oversiddere. Fra skoleåret 1900-01 blev der i nogle af de københavnske kommuneskoler oprettet særlige klasser for bogligt svage børn, senere opdelt i hjælpe- og værneklasser. Hjælpeklasser var beregnet til børn, der stod tilbage i udvikling og havde behov for mere hjælp, end de kunne tilbydes i en normal klasse. Værneklasser var beregnet til børn med så ringe begavelse, at de næppe nogensinde ville kunne deltage i den almindelige undervisning.

Problemstillingen om de mange oversiddere blev ikke mindst i starten af 1900-tallet drøftet i borgerrepræsentationen. Forhandlinger viser, hvordan man forholdt sig til problemet med de bogligt svage børn og afspejler de holdninger, der lå bag opdelingen i A- og B-elever.

I 1913 blev værneklasserne fra flere københavnske kommuneskoler samlet i en skole, Værneskolen på Maria Kirkeplads. I modsætning til børn i den såkaldt normalskole blev de børn, der blev overflyttet til værneskolen, genstand for en grundig vurdering af deres fysiske og psykiske udvikling, arvelige sygdomme i familien osv. Vurderingerne er bevaret i skemaform, men ikke mindst lægernes notater kan være vanskelige at tyde.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 1. afdeling, jr. nr. 492/1913, omfatter primært sager vedr. indretningen af Skolen ved Maria Kirkeplads.
- Skoledirektionens arkiv, journalsag nr. 215/1911. Sagen omfatter en betænkning fra 1911, forslag til undervisningsplan for hjælpeklasserne samt en forhandlingsprotokol for et udvalg, der i 1891 arbejdede med revision af læseplanen.
- Gasværksvejens skole. Protokol for lærermøder, oktober 1904. Om oprykning og oversidderproblematikken.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1903-14. Se i det særskilte register under Skolevæsen: Ændring i gældende undervisningsplan (1903-08) samt henvisninger til værneklasser og hjælpeklasser.

Boligforhold i Peder Madsens Gang**Historik**

Fra sidste halvdel af 1800-tallet og op gennem 1900-tallet blev flere af byens kvarterer saneret. Strategien gik fra totalsanering til byfornyelse. Et omfattende materiale fra disse saneringer findes på Stadsarkivet.

Det første saneringsprojekt var fra 1870'erne, hvor en hel gade, Peder Madsens Gang tæt på Kgs. Nytorv blev fjernet fra jordens overflade og erstattet af den mondæne Ny Østergade.

Før Peder Madsens Gang blev saneret bort var distriktslæge Ulrik blevet bedt om at undersøge sygdomsforholdene i smøgen. Det resulterede i en 34 sider lang trykt rapport, der giver et billede af boligforholdene og sygdomsudviklingen i den usle smøge set med datidens lægebriller.

Distriktslægens rapport vil med fordel kunne suppleres af politiets oplysninger om beboerne i smøgens overfyldte lejligheder. Se vedr. kildemateriale herfra under inspirationslistens II. del: Kampen for bedre sundhed.

Kilder**Trykt materiale**

- "Kan Peter Madsens Gang betragtes som et Sygdoms Focus her i Staden" af distriktslæge Ulrik 1871. Magistratens 4. afdeling, Bro- og Vejkommisionen, jr. nr. 847/1877.

Kilden kan også ses på

<http://www.emu.dk/gym/fag/hi/inspiration/tema/1870/index.html>. Her findes også andre kilder til belysning af forholdene i Peder Madsens Gang og gadens saneringen. Desuden findes en litteraturliste.

Baggrundslitteratur

- Mette Mortensen: "Et skjul for al slags elendighed. Peder Madsens Gang i 1870'erne. Trykt i Historiske Meddelelser for København 2004 på baggrund af speciale: Kvindeliv i Peder Madsens Gang, RUC 2004.

Losseplads eller forbrænding**Historik**

Spørgsmålet om organisering af dagrenovationen, dvs. gadefejning og bortkørsel af skarn og affald, har gennem 17- og 1800-tallet gentagne gange været diskuteret af de

kommunale myndigheder, ligesom der blev sat forskellige tiltag i værk for at få styr på skarn- og affaldsproblemet.

I takt med det stadigt stigende befolkningsantal i slutningen af 1800-tallet voksede også skarn og affaldsmængden, der blev kørt ud på private og kommunale lossepladser uden for København. Det fik endnu engang spørgsmålet om, hvordan kommunen skulle håndtere problemet på den politiske dagsorden. Denne gang gjaldt det spørgsmålet om, hvorvidt løsningen kunne være at erstatte den gældende lossepladsordning med en forbrændingsmodel, der blev brugt i nabokommunen Frederiksberg.

Det blev lossepladsordningen, der blev fastholdt, og vi skal helt frem til 1969, før København tog forbrændingsmodellen til sig.

Et spørgsmål er, hvorfor København valgte at fortsatte med lossepladsordningen, hvilke konkrete metoder det blev besluttet at anvende for at få styr på det voksende affaldsproblem samt hvilke motiver og interesser, der var i spil.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 4. afdeling, journalsag nr. 465/1910 (1 pakke). Sagen omfatter bl.a. notater og skrivelser fra de implicerede forvaltninger, rapport fra udenlandsrejse, notater om forbrændingsprojektet, opkøb af grunde til aflæsning af skrald.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1903-04. Se i det særskilte register under Renovationsvæsen.

Baggrundslitteratur

- Hans Peter Hilden: Skrald, storby og miljø. Udgivet i 1973 af Renholdnings-selskabet af 1898. Bogen giver en god indføring i emnet med henvisninger til kilder og litteratur.

Dagarbejdsskolen – en konsekvens af børneloven af 1905

Historik

Kommissionen ang. Statstilsyn med Børneopdragelsen blev nedsat i 1893 for at overveje, hvorvidt og hvordan et statsligt tilsyn med børns opdragelse skulle foregå. Kommissionens betænkning blev grundlaget for den såkaldte børnelov fra 1905.

Med børneloven blev der indført ganske nye og særdeles indgribende foranstaltninger over for børn og forældre. En af dem var, at utilpassede drenge, der ikke nødvendigvis behøvede at blive fjernet fra hjemmet, kunne anbringes i en dagarbejdsskole. Dvs. en skole, hvor børnene opholdt sig fra morgen til aften.

Dagarbejdsskolen blev opført efter engelsk forbillede. Den første blev oprettet på Christianshavn i 1909, den anden på Nørrebro i 1914. De to dagarbejdsskoler eller

heldagsskoler, som de også blev kaldt, var udelukkende for drenge. Fra 1925 eksisterede kun dagarbejdsskolen på Nørrebro, der fra 1959 også var åben for piger. Skolen eksisterede til 1991, senest under navnet Fensmarksvej skole.

Forud for oprettelsen af denne skoletype fandt der en længere diskussion sted i borgerrepræsentationen. Sammen med kommissionsbetænkningen fra 1895 og forhandlingerne i rigsdagen forud for vedtagelsen af børneloven giver den et ganske godt billede af datidens holdninger, forestillinger og overvejelser om børn og opdragelse,

Kilder

Vedr. oprettelse af en dagarbejdsskole

Utrykt materiale

- Skoledirektionens arkiv, journalsag 266/1909. Den indeholder en række skrivelser fra overværgerådet, inspektør- og lærerudvalg samt skoledirektionen vedr. oprettelse af en dagarbejdsskole.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1908-09 og 1915-16. Se i det særskilte register under Skolevæsen.
- Betænkning fra Kommission ang. Statstilsyn med Børneopdragelsen fra 1895
- Lov om forbryderiske Børn fra 1905 og den forudgående forhandling i Rigsdagen
- Artikler fra Børnesagens Tidende.

Vedr. eleverne

Utrykt materiale

- Indskrivningsprotokoller 1910-36 nr. 1-399 med personoplysninger om drengene, årsagen til anbringelsen og korte notater fra deres ophold på skolen.

Der findes også elevsager for elever anbragt i dagarbejdsskolen efter 1936. De giver flere oplysninger end indskrivningsprotokollerne, idet der her også findes skrivelser fra børneværnet, kredslægen efter inspektion af hjemmene og politirapporter.

Vær opmærksom på, at der skal søges dispensation til elevsager, der er yngre end 75 år, da der er tale om stærkt personfølsomt materiale.

Baggrundslitteratur

- Ellen Nørgaard, 2005: Tugt og dannelse. Tre historier fra kulturkampens arena.

Offentlige toiletter

Historik

Gennem trykte og utrykte kilder ses, at den offentlige hygiejne eller manglen på samme fra sidst i 1700-tallet blev italesat først og fremmest af læger, men også af borgere, der klagede over urinstank og andre uhumskheder i byens gader og kroge.

I sidste del af 1800-tallet blev den offentlige hygiejne også en sag, der i stigende grad optog byens politikere. Hvor der tidligere havde været opstillet pissoirer for at løse problemet, lød ønsket nu fra flere sider på opførelse af nødtørftshuse. Det blev den nordiske udstilling i sommeren 1888, der fik sat skub i den sag.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 4. afdeling: journalsag 219/1895, 1029/1901. Sagerne omfatter notater, skrivelser og tegninger vedr. opførelse af de første offentlige toiletter, bl.a. det underjordiske på Amagertorv.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1880-1907. Se i det særskilte register under Nødtørftsanstalter.
- Aviser (se henvisninger i Malling s. 33, jf. baggrundslitteratur)

Baggrundslitteratur

- V. Malling, 1964: Forargelsens huse. En gennemgang af diskussioner om og opførelse af pissoirer og toilethuse fra sidst i 1700-tallet til midten af 1900-tallet med gode henvisninger til kildemateriale.

Skolelægeordningen i København 1897-1921

Historik

Kommunens sygdomsforebyggende arbejde i forhold til skolebørn blev fra sidst i 1800-tallet sat ind efter pres fra politikere og læger. Blandt dem herskede der en udbredt opfattelse af, at byens fattige familier ikke var i stand til at drage tilstrækkelig omsorg for deres børns elementære fysiske behov og sundhed.

Den kommunale opgaveløsning i forhold til børns sundhed skete ikke uden sværdslag. Der var delte meninger om, hvorvidt og hvor meget det offentlige skulle blande sig i forældrenes opdragelse af deres børn og derved trænge sig ind på hjemmets enemærker.

Skolelægeordning var et af de kommunale tiltag, der rettede sig mod børns sundhed. Der savnes endnu en grundig undersøgelse af, hvordan den tidlige skolelægeordning var organiseret og hvordan den fungerede.

Kilder

Utrykt materiale

- Skoledirektionens arkiv, journalsag nr. 214/1916, 180/1921. Sagerne omfatter bl.a. notater, skrivelser, betænkning mv. vedr. skolelægeordningen.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1896-21. Se i det særskilte register under Skolevæsen.
- Skolevæsenets årsberetninger.

- Skolelægeinstitutionen ved Københavns Kommuneskoler. Trykt i Dansk Skolehygiejne, nr. 9, nov. 1913.
- Poul Hertz: Skolelægevæsenet i den københavnske kommuneskole. Trykt i Maanedsskrift for Sundhedspleje, 1914.
- Poul Hertz, 1924: Lægen i Skolen. En bog om skolelægearbejdet.

Bedragerier i torvevæsenet

Historik

I 1936 blev en større sag om økonomisk bedrageri i torvevæsenet rullet op. Bedragerierne havde rødder tilbage i 1920'erne og bagmændene var de kommunale udsalgssteders inspektør og regnskabsfører.

Sagen fik stor mediedækning og førte ikke alene til fængselsdomme til de hovedansvarlige, men trak også torvevæsenets direktør og andre af dets embedsmænd med i faldet. Desuden førte den til en kommunalreform i København med oprettelse af overborgmesterembedet, hvor hovedansvaret for byens økonomi kom til at ligge.

Kilder

Utrykt materiale

- Torvevæsenet. Bedragerierne 1936. Omfatter bl.a. kopier af forhørsrapporter, beretninger fra revisionen og regnskaber med bilag.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1936-38. Se i det særskilte register under Torvevæsen.
- Torvevæsenet. Scrapbøger vedr. bedragerierne 1929-37.

Baggrundsmateriale

- 37 år i Københavns kommunens tjeneste af kommunaldirektør Vilhelm Jespersen. 3 del. Trykt i Historiske Meddelelser om København 1988.

København efter branden i 1795

Historik

En tilsyneladende uskyldig brand på Gammelholm en varm junidag i 1795 bredte sig dramatisk. Efter to døgn i flammer lå store dele af den gamle bydel i ruiner. Ca. 1/4 af befolkningen var blevet husvilde.

Der var gået under 70 år siden den første store brand i 1728. Så endnu engang stod København over for den opgave at sørge for de mange, der havde mistet alt hvad de ejede, og at skulle bygge store dele af byen op på ny.

Efter branden blev der på initiativ af kongen sat en landsomfattende indsamling i gang, som hjalp til de husvilde. De midler, der kom ind, blev forvaltet af en særlig nedsat kommission, den såkaldte kollektkommission.

Kollektkommissionens protokoller og bilag giver i skemaform oplysninger om de 3.442 husvilde, enlige eller familier, der søgte kommissionen om hjælp, bl.a. deres erhverv, familiens størrelse, bopæl før og efter branden, værdien og i flere tilfælde også en detaljeret redegørelse af det, de havde mistet.

Vær opmærksom på, at materialet er skrevet med gotisk håndskrift.

Kilder

Utrykt materiale

- Kollektkommissionen: Registerprotokol over brandlidte i byen 1795-99, bd. 1-5. Protokollerne består af skemaer med oplysninger om de husvilde.
- Kollektkommissionen: Bilag til Registerprotokol over brandlidte i byen 1795-99. Bilagene består af ansøgninger om hjælp.

Trykt materiale

Se Københavns bibliografi mht. trykt samtidigt materiale

Den første kommunale folkebadeanstalt

Historik

Den personlige renlighed har ikke altid noget den almindelige dansker gik op i. Det var da også en besværlig sag i en tid, hvor en stor del af den københavnske befolkning boede sammenstuvet i små toværelses lejligheder uden bad.

I 1865 åbnede den første folkebadeanstalt for den københavnske arbejderklasse. Den var selvejende men med kommunal støtte.

Først fra sidst i 1800-tallet kom renlighedsspørgsmålet for alvor på den politiske dagsorden, ligesom spørgsmålet om københavnernes renlighed blev en sag, der i stigende grad også optog pressen. Debatten i borgerrepræsentationen drejede sig bl.a. om, hvorvidt borgernes renlighed var en opgave, kommunen skulle tage sig af.

Kilderne retter sig mod debatten i årene omkring 1900 og oprettelsen af den første kommunale folkebadeanstalt i Saxogade i 1903. I årene frem til 1. verdenskrig blev flere kommunale badeanstalter oprettet. I 2010 blev den sidste kommunale badeanstalt, Sjællandsgadebadet, nedlagt.

Kilder

Utrykt materiale

- Magistratens 4. afdeling, jr. sag 45/1905. Her findes bl.a. udvalgsbetænkning og tegninger i forbindelse med opførelsen af badeanstalten i Saxogade.

Trykt materiale

- Borgerrepræsentationens forhandlinger 1898-1903. Se i det særskilte register under Badeanstalter.
- H.C.V. Møller og H.P. Ørum: Om badevæsenets ordning i Kjøbenhavn. Trykt i Tidsskrift for Sundhedspleje 1900
- Rådhusforvaltningen: Scrapbog 1922-26. Indeholder bl.a. avisudklip.

- Rådhusforvaltningen: Badeanstalter. Fotoalbum

Baggrundslitteratur

- Nete Balslev Wingender: Et renlighedsprojekt. Bade- og vaskeanstalten ved Trinitatis Kirke 1877-1918. Trykt i Runde Kirke, Taarn og Sogn. Trinitatis sogn gennem 350 år. 2006.

Erindringer som kilder

I 1969 blev københavnske pensionister opfordret til at skrive om deres liv og især om deres opvækst i København. Ca. 2.000 pensionister fulgte opfordringen.

Erindringerne findes på Stadsarkivet, men kan også læses på www.erindringer.dk.

Det er en broget skare, der her beretter om deres liv. Hele den sociale palet er repræsenteret, dog med overvægt af berettere, der er vokset op under fattige eller jævne kår. Nogle udtrykker sig med malende beskrivelser og en mangfoldighed af detaljer, andre er mere knappe og kortfattede. Men de giver alle en personlig beretning om livet og dagligdagen i København i 1800-tallets sidste årti og første del af 1900-tallet. De fortæller om boligforhold og gadeliv, skolegang og børnearbejde, sult og nød, højtider og mærkedage, mad og påklædning, lege og udflugter, arbejdsløshed og arbejdsliv for blot at nævne nogle af de mange emner.

Ud fra erindringerne vil beretternes fortællekonstruktion kunne afdækkes: hvad er det, de husker og ønsker at fortælle, hvad har betydet noget i deres liv, hvordan tolker de konkrete situationer og begivenheder i forhold til den tid, de fortæller i. Da erindringerne giver kulturhistoriske oplysninger, der ikke findes i kommunale arkiver, er det også oplagt at bruge dem som supplement til de myndighedsskabte kilder i forbindelse af konkrete emner som børnearbejde, skolegang, boligforhold o.a.

Forud for arbejdet med erindringerne er det nødvendigt at gøre sig klart, hvad erindringer er, hvordan de kan bruges som historisk kilde og på hvilken måde de kan supplere de myndighedsskabte kilder.

Erindringerne er forsynet med emneord og derfor nemme at arbejde tematisk med.

II. del

Prostitution i København efter 1815

Historik

Mange byer i Europa indførte i 1800-tallet regelmæssig kontrol af prostituerede.

Baggrunden var et ønske om at begrænse udbredelsen af syfilis. Man mente nemlig, at de prostituerede spillede en stor rolle som smittespredere.

I 1815 gav Frederik 6. det københavnske politi ordre til at holde øje med mulige prostituerede i værtshuse m.m., og fra og med 1828 er der bevaret protokoller over kvinder, som lod sig indskrive som ”offentlige fruentimmere” i hovedstaden.

Loven af 10. april 1874 betød en væsentlig skærpelse af politiets kontrol. Det blev samtidig besluttet, at en kvinde skulle tvangsindskrives som fruentimmer, hvis hun to gange havde søgt erhverv ved utugt på trods af politiets formaninger.

1874-loven blev ophævet i 1906, men også efter dette år førte Københavns Politi tilsyn med de prostituerede.

Kilder

Københavns Politis arkiv (Landsarkivet for Sjælland) indeholder et righoldigt materiale om byens prostitution. Der har dog utvivlsomt været langt flere prostituerede, end politiet har haft kendskab til.

Ved Københavns Politis reform i 1863 blev tilsynet med prostitution henlagt til 3. Politinspektorat. Når man beskæftiger sig med tiden efter 1863, skal man derfor primært gøre brug af dette inspektorats arkiv (en underafdeling af Københavns Politis arkiv).

Der er flere rækker af sager med politirapporter og korrespondance om de enkelte kvinder. De vigtigste af disse arkivserier har følgende betegnelser:

- Rapporter om løstgængende kvinder 1860-1863 (7 pakker)
- Politirapporter om offentlige fruentimmere 1863-1867 (5 pakker)
- Sager vedr. indskrivning af offentlige fruentimmere 1867-1906 (16 pakker)
- Udsettelse af protokollen over offentlige fruentimmere 1891-1906 (14 pakker)
- Dokumenter fremlagt til advarselsprotokollen 1881-1906 (4 pakker)
- Rapporter om løstgængende kvinder 1907-1917 (43 pakker)

Bemærk også Københavns Politis rækker af protokoller over prostituerede, der stod under politiets tilsyn. Disse bøger indeholder som regel korte levnedsbeskrivelser samt oplysninger om adresser, straffe og hospitalsophold. Det drejer sig bl.a. om:

- Journal og protokol for offentlige fruentimmer 1828-1862 (4 pakker).
- Observationsprotokol 1843-1868 (5 bind/pakker)
- Observationsprotokol vedr. kønssygdomme 1849-1863 (3 bind)
- Tilholds- og meldingsprotokol 1907-1955 (24 bind)

Af mere generel og principiel karakter kan nævnes tre pakker, som hører til den særlige række, ”Udtagne sager”, der har stået på politidirektørens kontor før afleveringen til Landsarkivet. Det handler om:

- Den offentlige prostitution 1874-1906 (G-62)
- Kommissionen ang. den københavnske prostitution 1896-1898 (G-63)
- Tryksager vedr. prostitutionsspørgsmål 1896-1900 (G-64).

Der er i de senere år gennemført flere grundige undersøgelser af prostitutionens karakter og af de prostituerede kvinders baggrund i årene 1874-1906. Derimod er der kun lavet få studier af prostitutionen før og efter denne periode.

En af konsekvenserne af 1800-tallets skærpede kontrol med de prostituerede var, at den ene gang efter den anden blev indlagt med kønssygdomme. Indlæggelserne kan følges gennem det materiale fra de *kommunale hospitalers afdelinger* for hud- og kønssygdomme, der findes på *Københavns Stadsarkiv*:

Patientprotokoller A-D 1887-1906. Protokollerne kan give et indtryk af kvindernes flyttemønster, ligesom det fremgår af den afdeling, de var indlagt på, om de var indskrevet som offentligt fruentimmer eller ikke. Patientprotokollerne kan også bruges som indgang til patientjournalerne, *der dog pga. magasinproblemer ikke er tilgængelige pt.* Det samme gælder patientjournalerne fra Almindelig Hospital 1863-85.

Samtidige trykte publikationer

Der foreligger et stort antal rapporter, debatindlæg m.m. om prostitution. Ikke mindst i anden halvdel af 1800-tallet blev der skrevet meget om emnet. En del af denne litteratur er omtalt i de bøger, der nævnes under baggrundslitteratur.

Baggrundslitteratur

Bøger og afhandlinger med megen omtale af prostitutionen i København:

Karin Lützen: "Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København", 1998.

Niels Jul Nielsen og Lise Astrup Frandsen: "Sex til salg i storbyen. Prostitution sidst i 1800-tallet og i nyere tid" 2010.

Merete Bøge Pedersen: "Den reglementerede prostitution i København fra 1874 til 1906", 2000.

Merete Bøge Pedersen: "Prostitutionen og grundloven. Regulering af og debat om prostitution i Danmark i perioden ca. 1860-1906", 2007.

Karen Thomas: "En analyse af de offentlige fruentimmere i København i perioden 1874-1906", utrykt historiespeciale, Københavns Universitet, 1985.

Tinne Vammen: "Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880-1920", 1986

CD med fotos og tekster:

"Fotografiportrætter af offentlige og andre løsagtige fruentimmere. Samt navneregister til Kbh. Politis sager vdr. indskrevne fruentimmere 1833-1906", 2008. Udg. af Genealogisk Forlag v/Peter Wodskou og Gitte Bergendorff Høstbo.

Om arkivalierne vedr. prostitutionen i København:

Jørgen Mikkelsen: Arkivalske spor efter Københavns Politi, Politiretten og Kriminal- og Politiretten – en præsentation af nogle vigtige arkivserier, "Personalhistorisk Tidsskrift" 2011.

Politi og politik

Historik

I en hovedstad vil politiet uundgåeligt blive inddraget i talrige begivenheder af politisk karakter. Det drejer sig bl.a. om ordenshåndhævelse ved statsbesøg og jubilæer i kongefamilien. Men det handler også om at føre kontrol med, at demonstrationer ikke udarter sig på en uheldig måde og om at håndtere politiske uroligheder.

Kilder

Københavns Politis arkiv (Landsarkivet for Sjælland) indeholder masser af materiale, der kan belyse politiets håndtering af politiske aktiviteter lige fra 1700-tallet til i dag. For nogle begivenheder er det kun muligt at finde spredte oplysninger i forskellige protokoller og arkivpakker. I andre tilfælde foreligger der en eller flere pakker om emnet. Sagen om Slaget på Fælleden beslaglægger fx en arkivpakke i politiets række af journalsager (nemlig sag 2216/1872) – og hertil kommer i øvrigt to pakker i Kriminal- og Politirettens arkiv.

To (samlinger af) arkivserier, som i særlig grad kan bruges til at belyse politiets rolle ved politiske begivenheder, er de såkaldte ”Udtagne sager” og ”Særlige sager”.

Udtagne sager

Disse sager har oprindelig stået på politidirektørens kontor, hvad der formentlig skyldes, at mange af dem har haft principiel eller særlig karakter. Politiet inddelte sagerne i en række emnegrupper, der blev forsynet med litra A-L. Gruppe J hedder ”Politiske forhold”. Her finder man bl.a. pakker med disse titler:

- Korrespondancesager vedr. undersøgelsen mod Dr. Dampé m.fl. 1820-1835
- Korrespondancesager vedr. udenlandske politisk mistænkelige personer 1830-1836
- Folke- og landstingsvalg 1887-1918
- Grundlovsdagen 1886-1917
- Syndikalismøder 1918-1920
- 1. maj-demonstrationen 1890-1922
- Diverse politiske møder 1934-1935

De fleste af disse arkivserier omfatter kun enkelt pakke, men her er der til gengæld i en del tilfælde samlet politirapporter, forhør, breve m.m. fra en årrække. Det er således muligt at følge politiets omhyggelige overvågning af 1. maj-demonstrationer hvert eneste år indtil 1922.

En relativt fyldig beskrivelse af de udtagne sager ses i registraturen ”Københavnske politi- og domsmyndigheder”, I, 1975, s. 111-24 og 133-54.

Særlige sager

Denne arkivserie på 76 pakker er blevet til hos Ordenspolitiet, Udrykningstjenesten, og dækker perioden 1935-1979.

En stor del af materialet handler om den detaljerede planlægning af statsbesøg. Men der er også fyldige sager om bl.a. Bondetoget og dramatiske KU-møder 1935 (pk. 1), Christian Xs fødselsdag fra og med 1940 (pk. 2ff), Frikorps Danmarks orlov i

Danmark 1942 (pk. 4) og sammenstødene mellem politi og demonstranter ved Storkespringvandet 1965 (pk. 43) og Verdensbankens årsmøde 1970 (pk. 54). En del af disse sager indeholder ikke blot notater og rapporter, men også store mængder avisudklip, som bl.a. kan bruges til holdningsanalyser.

Baggrundslitteratur

Der er meget litteratur, som belyser aspekter af politiets virke ved bestemte begivenheder. To større afhandlinger, som i særlig grad sætter fokus på disse spørgsmål, er:

Henning Koch: "Demokrati – slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder 1932-1945", 1994.

Henrik Stevnsborg: "Politiet 1938-47. Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed", 1992.

Se i øvrigt:

Henrik Stevnsborg: "Politi 1682-2007", 2010. I denne introduktion til politiets historie er der gjort relativt meget ud af politiets rolle ved politiske begivenheder, og der er mange gode litteraturhenvisninger.

Kampen for bedre sundhed – en vigtig opgave for Københavns Politi

Historik

I 1853 blev København hærget af en kolera-epidemi, som kostede ca. 4.700 mennesker livet. Epidemien ramte også mange andre byer, men i langt mere beskedent omfang. I de følgende årtier blev der udfoldet store bestræbelser på at forbedre sundhedsforholdene i de danske byer og landsogne, idet man håbede på at undgå en gentagelse af epidemien.

Et af resultaterne var loven af 12. januar 1858, som opfordrede de kommunale myndigheder til at udarbejde sundhedsvedtægter, der skulle administreres af lokale sundhedskommissioner. Allerede i 1860'erne blev denne opfordring fulgt af mange bykommuner samt nogle landkommuner. Da Københavns Politi i 1863 blev opdelt i 4 afdelinger, fik en af disse – 3. Politiinspektorat – ligefrem til hovedopgave at føre tilsyn med overholdelse af sundhedsvedtægterne. Samtidig besluttede man, at politidirektøren skulle være formand for Sundhedskommissionen.

De tidlige sundhedsvedtægter handler for det meste om sikring af vandforsyningen og renligholdelse af gader og veje. Men herudover indeholder de københavnske vedtægter også detaljerede retningslinier for kontrol med usunde boliger, næringsmidler og erhvervsvirksomheder, der kunne have skadelig indflydelse på den offentlige sundhed.

Kilder

Københavns Politis arkiv (Landsarkivet for Sjælland) indeholder mange arkivalier, der kan belyse sundhedsforholdene i storbyen. De fleste af disse findes i 3.

Politiinspektors arkiv (et delarkiv af politiarkivet). Det drejer sig bl.a. om journaler og tilhørende journalsager 1863-86. Næsten alle de 41 pakker med journalsager er

henlagt efter emnegrupper. Dette betyder bl.a., at alle breve og notater om kolera og kopper mellem 1866 og 1886 er at finde i pk. 30. I disse år oplevede København i øvrigt en koppeepidemi, som ramte over 7.500 mennesker, hvoraf ca. 700 afgik ved døden.

Nogle saggrupper er imidlertid henlagt som særlige arkivserier. Det gælder bl.a.:

- Journalsager vedr. overbefolkede lejligheder 1863-1870
- Journalsager vedr. kælderlejligheder 1874-1900
- Journalsager vedr. kontrol med logihuse og herberger 1864-1886
- Journalsager vedr. closetter m.m. 1859-1870

Alle disse arkivserier fylder en eller to arkivpakker. Men trods det beskedne omfang er flere af dem meget stofmættede, og til sammen giver de et fint indblik i bolig- og levevilkårene for dele af den københavnske underklasse.

3. Politiinspektorat gjorde også brug af et stort antal protokoller til at løse de forskellige kontrolopgaver. Således førte man lige fra 1863 til 1932 protokol over tilsynet med logihuse og herberger, og fra samme periode findes seks rækker af protokoller over skadelige (dvs. forurenende) næringsbrug. Det drejer sig bl.a. om bøger vedr. kødudsalg, kostalde, svinehold og virksomhed, der udvikler ubehagelig røg og lugt. I disse bøger kan man finde en side om hver af de relevante virksomheder, og her er der notater om ejere, bevillingsdatoer, særlige vilkår for bevillingen m.m. Protokollerne kan bl.a. bruges til undersøgelser af den geografiske spredning af bestemte erhvervstyper.

Samtidige trykte publikationer

En væsentlig, men ofte overset, kilde er Københavns Politis årsberetninger – ”Beretning til Justitsministeriet angaaende Kjøbenhavns Politi”. Her er der et stort statistisk materiale om hvert af politiets aktivitetsområder. For Sundhedspolitiet kan bl.a. nævnes den årlige tabel over de dødsårsager, som havde medført mere end 1 % af samtlige dødsfald i København.

Tidsskriftet ”Bibliothek for Læger”, 1809ff, indeholder mange væsentlige kilder – bl.a. sammendrag af de årlige medicinalberetninger.

Mange andre trykte publikationer er omtalt i litteraturen (se nedenfor).

Baggrundslitteratur

En samlet fremstilling:

Kurt Jacobsen og Klaus Larsen: ”Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år”, 2007.

Nogle større afhandlinger og antologier om sundhedsforhold i 1800-tallet:

Gerda Bonderup: ””Cholera-Morbro’er” og Danmark. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie”, 1994.

Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen og Lisbeth Skjernov (red.): ””af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed.” Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning”, 2005.

Anne Løkke: ”Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920”, 1998.

Nick Nyland: "De praktiserende læger i Danmark 1800-1910. Træk af det historiske grundlag for almen medicin", 2000.

Niels Petersen og Helle Blomquist: "Sundhed – Byråkrati – Politik", 1996.

Morten A. Skydsgaard: "Ole Bang og en brydningstid i dansk medicin", 2006.

Blandt artikler af særlig relevans kan nævnes:

Helle Blomquist: Kolera og rent vand. Undersøgelse af sundhedskommissioner 1858-1900 vurderet på baggrund af en teori om retsudviklingen, "Arkiv" 1990, s. 27-48.

Mette Mortensen: Et skjul for al elendighed. Peder Madsens Gang i 1870'erne, "Historiske Meddelelser om København" 2004, s. 52-75.

Den jødiske befolkning i København under enevælden

Historik

Fra 1651 til 1850 måtte ingen jøde begive sig ind i Danmark uden at være i besiddelse af en særlig kongelig bevilling – et såkaldt lejdebrev.

Langt de fleste jøder boede i København, og her voksede antallet fra ca. 330 i 1720'erne til ca. 1500 i 1780'erne og ca. 2500 i 1814. Det stigende indvandringspres samt problemer med tiggeri og ulovlig handel medførte en øget kontrol med den jødiske befolkning. I 1789 kom der fx et særligt påskrav for tilrejsende jøder. Og en anordning fra 1814 fastslog, at der hvert år skulle udarbejdes et mandtal i hver politikreds over "alle der hjemmehørende bekendere af den mosaiske religion".

Kilder

Den jødiske tilstedeværelse i København har sat sig spor mange steder i arkiverne. I *Københavns Politis arkiv (Landsarkivet for Sjælland)* er der fx 5 pakker med fortegnelser over jøder og pasjournaler over tilvandrede jøder m.m. Pakkerne, som dækker perioden ca. 1780-1850, findes i kategorien "Udtagne sager, E" og har numrene E-43-49.

De 5 pakker indeholder bl.a. mandtal over den jødiske befolkning i 1816, 1834/35, 1845 og 1846. For de fleste af årene er der følgende oplysninger om hver person: navn, alder, civilstand, næringsvej, bopæl samt om den pågældende var indfødt eller havde fået opholdstilladelse og i givet fald hvornår. En anden bemærkelsesværdig fortegnelse er en liste fra 1818 over de kvinder, som før udstedelsen af anordningen i 1814 havde været gift med jøder, der havde fået opholdstilladelse i Danmark (pakke E-43). Desuden rummer de 5 pakker en del korrespondance om personer, hvis dokumentation for opholdstilladelsen var mangelfuld eller problematisk. Der er også oversigter over jøder, som blev dømt til udvisning.

Pakkerne kan bl.a. anvendes til studier af jødernes bosættelsesmønstre i forskellige dele af København og af politiets og retsvæsenets håndtering af indvandringsspørgsmålet.

I *Rigsarkivet* findes der i øvrigt også mandtal over den jødiske befolkning i hele landet 1843-47 samt alle byer undtagen København og Helsingør i 1832. Arkivsignaturen er:

Danske Kancelli, Fællesafdeling for samtlige departementer, Årlige indberetninger ang. antallet af jøder i Danmark, 1832-47 (G115A-E).

Baggrundslitteratur

Den grundigste beskrivelse af dansk-jødisk historie findes i Martin Schwarz Laustens 6-bindsværk om forholdet mellem jøder og kristne fra middelalderen til 1948. Tre af bøgerne ("De fromme og jøderne", 2000, "Oplysning i kirke og synagoge", 2000, og "Frie jøder?", 2005) dækker tiden fra 1700 til 1849. Bøgerne er forsynet med gode arkiv- og litteraturlister, som også medtager ikke-religiøse forhold.

Som introduktion til myndighedernes behandling af den jødiske befolkning under enevælden kan nævnes: Bent Blüdnikow: Fattig, fremmed og forvist, "Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik", red. Bent Blüdnikow, 1987, s. 46-72.

Den jødiske befolkning i København (1801-1901) og provinsbyerne (1787-1901) er blevet behandlet af Merete Christensen og Britta Syskind i to historiespecialer fra Københavns Universitet, 1976.